

УДК 316.32

ВІДКРИТИЙ ТЕЇЗМ ТА БОЖЕСТВЕННА ТЕМПОРАЛЬНІСТЬ OPEN THEISM AND DIVINE TEMPORALITY

Картаєв В. В.,
магістр, Національний педагогічний
університет ім. М. П. Драгоманова
(Київ, Україна), e-mail: kartayev@gmail.com

Karatyev V. V.,
Master's Degree, National Pedagogical
Drahomanov University (Kyiv, Ukraine),
e-mail: kartayev@gmail.com

Мета статті: дослідження погляду відкритих теїстів на божественну темпоральність. **Методи дослідження:** у компаративному аналізі висвітлено різницю між класичним поглядом на темпоральність Бога та поглядом відкритих теїстів. **Основні одержані висновки:** Бог представляється відкритими теїстами як той, хто переживає час. Темпоральність Бога у відкритій моделі слід розуміти в світлі більш фундаментальної відданості відкритих теїстів реляційному теїзму, згідно з яким Бог створив людей для взаємних відносин любові.

Ключові слова: релігія, відкритий теїзм, час, філософія, богослов'я.

Objectives: the purpose of this article is to study the open theists' view on divine temporality. **Methods of research:** in a comparative analysis, the difference between the classic view on divine temporality and the open theists' view. **Conclusions:** God is viewed by open theists as someone who experiences time. The temporality of God in openness model should be understood in the light of the more fundamental loyalty of open theists to relational theism, according to which God created people for the mutual relationship of love.

Keywords: religion, open theism, time, philosophy, theology.

Відкритий теїзм – це одна з форм реляційного богослов'я. Відкриті теїсти стверджують справжні, двосторонні і динамічні взаємини Бога з творінням. Вони справжні, тому що взаємини з Богом – це не просто суб'єктивне переживання людини, як стверджують деякі прихильники радикальної безпристрасності Бога, але реальний, об'єктивний факт. Вони двосторонні, тому що Бог благодатно відкриває себе для творіння таким чином, що творіння в обмеженому сенсі впливає не тільки на розвиток подій історії, але і на досвід Бога. Хоча природа і характер Бога залишаються незмінними, Бог не тільки впливає, але і реагує на вклад ззовні. У цьому сенсі Він змінюється. Звичайно ж, взаємини Бога з творінням не симетричні. Бог завжди залишається Творцем і суверенним Господом всього сущого. Однак взаємини з творінням – взаємини любові для Бога важливіші, ніж гарантоване виконання Його волі. Взаємини Бога з творінням динамічні, тому що перш, ніж створювати всесвіт, у Бога не було детального і точного плану, який Він тепер послідовно і неперекорно здійснює в історії. Відкриті теїсти вважають, що у Бога була мета в творінні і безліч варіантів досягнення цієї мети. Як саме Божа остаточна мета для творіння буде досягнута, визначається не тільки Богом, але і творінням. План модифікується на ходу, в залежності від рішень людини і інших вільних істот (ангелів, демонів ...). Відповідно до такого підходу, Бог уявляється як Особистість, яка керує всесвітом не завдяки своїй абсолютній владі і всемогутності, але завдяки нескінченній мудрості і креативності. Якраз в цьому контексті виникає питання про

темпоральність Бога. Яка природа відносин Бога і часу? Чи живе Бог «поза часом» або Він «в часі»? Чи переживає Бог подійність? Яка природа Божої вічності? Він вічний тому, що трансцендентний до будь-якого переживання часу або він вічний тому, що він нескінченно переживає час, не маючи ні початку, ні кінця? Класичні і відкриті теїсти відповідають на ці питання по-різному.

Класичний теїзм наполягає на атемпоральності Бога. Бог живе в «вічному зараз». В Його житті немає послідовності подій. У Нього немає ні минулого, ні майбутнього. «Безглуздо говорити про те, як довго існує Бог, чи ділити Його життя на періоди часу» [4, с. 24]. Все Його життя переживається їм одночасно і у всій повноті.

Значний вплив на класичне розуміння відносин Бога і часу зробив філософ-неоплатонік, християнський теолог Боецій. Відповідаючи на питання про природу Божої вічності, Боецій пише: «Бог передусім – вічний. Поміркуймо ж далі, що таке вічність, бо саме вона розкриває природу Бога та божественного знання. Вічність – це довершене у своїй цілісності володіння всією нескінченністю життя; виразніше це бачимо при зіставленні із тим, що відбувається у часових вимірах. Адже, що існує в часі, те у своєму теперішньому, прощаючись із минулим, ступає в майбутнє. Отож коли йдеться про тривання в часі, то не буває нічого такого, що водночас могло б охопити весь обсяг свого життя: іще завтрашнього не схоплено, а вже втрачено вчорашнє. У нинішньому ви живете не більше, аніж у тому перебіжному порухові часу хвилині... А це тому, що воно не йме, не обіймає водночас усього обсягу свого, хай і безконечного, життя: до прийдешнього ще не дотяглись руки, а минуле – вже з них вихопилось. І тільки те, що схоплює і посідає водночас усю повноту свого безмежного життя, те, чому ні з майбутнього й крихти не бракує, ані з минулого жодної краплини не спливе, лишень те з повним правом називаємо вічним. Воно й себе завжди сприйматиме в усій повноті теперішнього, й нескінченність плинного часу неминує матиме перед собою на видноті» [1, с. 134].

Хоча існують різні інтерпретації цих слів, схоже, що Боецій розуміє вічну істоту як ту, що не має свого власного минулого чи майбутнього. Вічна істота охоплює минуле або майбутнє всього, що знаходиться в часі. У цьому сенсі вічний Бог «якимось чином соприсутній всьому часу» [6, с. 125]. Для Боеція істота, яка переживає час не може бути досконалою. Вона не має тієї повноти життя, якою насолоджується істота вічна. Істота, яка живе в часі, постійно щось втрачає: «іще завтрашнього не схоплено, а вже втрачено вчорашнє». Вічне ж істота не втрачає нічого – і минуле, і майбутнє, і сьогодення охоплені його життям повністю і одночасно.

У своєму пасажі про вічність Боецій дає дві точки зору на час – людську і Божу. Він називає це часовими вимірами. З людської точки зору сьогодення в якомусь сенсі відрізняється від минулого і майбутнього. Саме так ми відчуваємо час. Ми відрізняємо вчора від завтра. Те, що

сталось вчора вже не доступно для нас. Ми ніяк не можемо вплинути на минуле. Те, що станеться в майбутньому, все ще не доступно для нас. Майбутнє багато в чому залишається для нас таємницею. Для людини минулого вже немає, а майбутнього ще немає. Для нас, як істот, які живуть в часі, реальним здається тільки нинішнє – тільки перебіжні і минаючі мить. Однак з точки зору Бога весь час рівно-реальний. Події, які ми сприймаємо як минулі, для Бога настільки ж реальні, як і події сьогодення. Більш того, ті події, які для людини знаходяться все ще в майбутньому, для Бога нічим не відрізняються від нинішнього або минулого. Вибух атомної бомби в Хіросімі в 1945-му році і вибори президента США в 2020-му році для Бога мають однаковий онтологічний статус. Боже життя охоплює всі ці події. Для Нього всі події історії не наступають, не приходять, не настають... вони просто є в «ввічному теперішньому».

Це призводить нас до питання про природу часу. Що таке час? Чи є об'єктивна різниця між минулим, сьогоденням і майбутнім, як ми це суб'єктивно відчуваємо? Чи є події сьогодення більш реальними, ніж ті, що залишилися в минулому або все ще знаходяться в майбутньому? Чи має сьогодення онтологічну перевагу перед минулим або майбутнім? Схоже, що Боецій відповів би негативно на ці питання. Об'єктивної різниці між минулим, сьогоденням і майбутнім не існує. У всякому разі, з точки зору Бога. Для Бога реальний весь час одночасно. Різниця між минулим, сьогоденням і майбутнім суб'єктивна. Вона існує тільки в свідомості людини. Нам здається, що нинішнє більш реально, але в дійсності це не так.

Теорії часу. На початку ХХ-го століття філософ Джон Мак-Таггарт запропонував два способи, за допомогою яких можна охарактеризувати час. По-перше, час можна описати як минуле, сьогодення або майбутнє. Такий опис Мак-Таггарт називав А-властивостями. По-друге, час можна описати за допомогою категорій «раніше, ніж», «пізніше, ніж» або «одночасно з». Такий опис називається В-відносинами [12, с. 212]. Філософи-метафізики, які вважають А-властивості фундаментальними, а В-відносини похідними, називаються А-теоретиками. Відповідно, філософи, які вважають В-відносини фундаментальними, а А-властивості похідними, називаються В-теоретиками.

В-теорія. Для В-теоретиків природа реальності така, що різниця між минулим, сьогоденням і майбутнім суб'єктивна. Об'єктивно, всі події історії реально існують. Коли ми говоримо, що певні події відбулися в минулому, відбуваються в сьогоденні або відбудуться в майбутньому, відповідно до В-теоретиків, ми не описуємо світ таким, яким він є насправді. Ми описуємо наші суб'єктивні відчуття, які на фундаментальному, метафізичному рівні не відповідають реальності. Для того, щоб описати світ як він є, нам слід говорити про становище подій щодо якогось одного, конкретного, але не привілейованого положення на часовому континуумі. В даний конкретний момент ці рядки набираються на комп'ютері. По відношенню до цієї

конкретної точки на часовому континуумі перехід Юлієм Цезарем через Рубікон розташовується раніше. Однак це не означає, що момент набору цих рядків більш реальний, ніж перехід через річку Рубікон. Всі події реально існують у повністю завершеному просторово-часовому блоці. Суб'єктивне переживання зміни подій – це ніщо інше, як гра нашої свідомості. Вільям Лейн Крейг в своїй роботі «Бог, час і вічність» згадує лист Ейнштейна, в якому той намагається втішити дітей свого померлого друга Майкла Бессо: «Це нічого не означає. Для нас, віруючих фізиків, різниця між минулим, сьогоденням і майбутнім – це хоч і вперта, але все ж лише ілюзія» [3, с. 34]. Ейнштейн був В-теоретиком, бо дотримувався певної інтерпретації спеціальної і загальної теорій відносності. Для нього це означало, що його друг не перестав існувати. Він продовжує жити в іншому часовому відрізку просторово-часового континууму. Згідно з В-теорією, людина, а також будь-яка інша річ, що має часову протяжність, «розтягнута» у часі так само як предмети «розтягнуті» в просторі. Автор даної роботи – це не те, що існує одночасно з друкуванням цих рядків на клавіатурі. Автор даної роботи – це чотирирівне ціле, розтягнуте в часі і завжди існуюче на певному відрізку просторово-часового континууму. Те, що в даний момент друкує ці рядки – це часовий зріз автора.

Як ідея атемпорального Бога пов'язана з В-теорією часу? Якщо ми погодимося з Боецієм в тому, що Бог «охоплює всю повноту нескінченного життя і володіє нею» так, що Йому «Не бракує нічого з майбутнього», і Він «не втратив нічого з минулого», ми змушені стати В-теоретиками. Бог знаходиться поза часом і соприсутній всьому часу одночасно. Він охоплює весь просторово-часовий блок всесвіту. Для Бога немає різниці між моментом, коли ці рядки друкуються і переходом через Рубікон. Бог в буквальному сенсі не знає, яка зараз година, тому що для Нього вся історія, з усіма її подіями – зараз.

А-теорія. Що стосується А-теоретиків, то вони вважають, що існує реальна, а не тільки удавана різниця між минулим, сьогоденням і майбутнім. Є кілька версій А-теорії часу. Нас буде цікавити найрадикальніша з них – презентизм, тому що презентизм – це теорія часу, якої якраз і дотримуються відкриті теїсти. «Презентизм – це доктрина про те, що вся реальність обмежена сьогоденням – що події минулого і майбутнього просто не існують» [13, с. 402]. Це означає, що перехід через Рубікон вже не існує. Політ людини на Марс (якщо це станеться) ще не існує. Реальний тільки цей момент – момент сьогодення. Причому реальний він не суб'єктивно, не тільки в нашій свідомості, але об'єктивно. Це означає, що навіть для Бога реальний тільки момент сьогодення. Навіть для Нього минулого вже не існує, а майбутнього ще не існує. Майбутнє онтично відкрите. Алан Рода так визначає онтичну відкритість: «Майбутнє онтично відкрите щодо часу t тоді і тільки тоді, коли стан речей в момент t такий, що він не знаходиться в положенні <раніше, ніж>, до унікальної і повної

серії наступних положень речей» [9, с. 73]. Якщо говорити простіше, онтична відкритість означає, що майбутнє не має онтологічного статусу. У майбутньому немає нічого, що було б реальним, немає ніяких «положень речей». Не існує ніякого просторово-часового блоку, в якому реально існують події майбутнього.

Відкриті теїсти стверджують, що Бог переживає час. Але важливо розуміти, що саме вони мають на увазі. Коли відкриті теїсти стверджують темпоральність Бога, вони говорять не стільки про Бога, не про Його природу, а про природу реальності, яку Він сотворив. Питання про онтологію темпоральності, повинне передувати питанню про темпоральність Бога. Що значить темпоральність Бога, на думку відкритих теїстів? Це всього лише означає, що Бог знає, що у всесвіті, де А-властивості часу є фундаментальною, метафізичною реальністю, існує об'єктивний момент сьогодення. Бог безпомилково знає, що це за момент, і Він переживає цей момент як єдино реальний.

Часто виникає плутанина, коли богослови задаються питаннями про природу відносин Бога і часу. «Чи в часі Бог, чи поза часом?» Ця метафора дуже поширена серед богословів – Бог або «в часі», або «поза часом»¹. Однак очевидно, що це питання апріорно передбачає В-теорію часу. Концептуально час розглядається як якийсь 3D контейнер. Або Бог поза цим контейнером, або Він всередині контейнера. Звичайно ж, Він не може бути всередині контейнера, тому що тоді Він обмежений часом, або, як каже Суинберн, «Він полонений часу» [11, с. 235].

Є ще одна фраза, яка часто повторюється богословами: «Якщо Бог створив час, значить Він не може бути в часі». І знову ця фраза передбачає В-теорію. Бог не може бути в часі, як в якійсь коробочці, якщо Він цей час створив. Крім того, не зовсім зрозуміло, що значить «створив час» в контексті В-теорії. Згідно В-теорії, час – це внутрішній вимір чотиривимірного просторово-часового блоку. Сам блок не переживає ніякого плину часу. Він просто існує атемпорально подібно Богу. Початок часу всередині просторово-часового блоку – це не абсолютне початок, як в А-теорії (часу не було, і ось воно почалося), а щось на зразок краю лінійки. Так в якому тоді сенсі Бог створив час згідно з цією теорією? Блок просто існує, з усім часом всередині нього. Єдине, що ми можемо в цьому контексті припустити – це що Бог створив весь блок відразу, з усіма подіями в ньому. Однак це призводить до крайньої форми детермінізму – до того, що намагався уникнути Боецій, постулюючи атемпорального Бога².

Отже, відкриті теїсти дотримуються однієї з А-теорій часу – теорії презентизму. Бог темпоральний,

¹ Іноді ще говорять, що Бог і в часі, і поза часом одночасно. Однак це логічна нісенітниця. Тому що по визначенню, бути в часі – це значить не бути поза часом, а бути поза часом – значить не бути в часі.

² Боецій намагався таким чином примирити повне передзнання майбутніх подій і лібертаріанську вільну волю.

тому що Він знає, яка зараз година – який момент часу об'єктивно реальний. Описуючи час, відкриті теїсти уникають просторових метафор «в часі» або «поза часом». Замість цього богослови відкритості воліють говорити, що Бог «переживає подійність», тобто переживає зміну подій.

Більшість відкритих теїстів вважають, що Бог не переживає час перш творіння (адже Він є творцем фізичного світу, в тому числі і часу), проте після творіння Бог переживає подійність, а значить переживає і час. Рішення Бога створити – це безповоротна зміна модусу Божого існування. У момент творіння Бог відмовляється від атемпорального існування і починає темпоральне. Бог атемпоральний без творіння і темпоральний з моменту творіння. Бог справді залучений в історичний процес. Однак деякі відкриті теїсти йдуть ще далі. Наприклад, слідує правилу Карла Ранера «Ікономчна Трійця є іманентна Трійця і іманентна Трійця є ікономічна Трійця» [7, с. 22], Річард Райс³ стверджує, що «події, про які свідчить біблійна оповідь, дії Бога в історії, висловлюють внутрішню природу божественної реальності» [10, с. 225]. Біблія не зображує Бога як атемпорального, що живе в «вічному зараз», який не має минулого чи майбутнього. Навпаки, Писання описує вічність Бога як нескінченне життя «від віку й до віку» (Пс.98:3), Божі «літа не закінчуються» (Пс.101:28), Він учора (в минулому), сьогодні (в цьому) і навіки (в нескінченному майбутньому) той же (Євр.13:8). Бог переживає час і послідовно взаємодіє з творінням в часі. Якщо це дійсно так, це означає, що така темпоральна інтерактивність між Богом і творінням відображає внутрішню реальність божественного життя. Зовнішня інтерактивність Бога є виразом внутрішньої інтерактивності між Особами Трійці. Подібним чином і зовнішня темпоральність є виразом внутрішньої темпоральності божественного життя. Спілкування між Особами Трійці передбачає процес. Процес передбачає протяг часу. В Бозі є внутрішній динамізм. Якщо ми погоджуємося з тим, що Трійця – це спілкування любові, якщо ми слідом за Робертом Дженсоном стверджуємо, що «могутні діяння Бога відображають реальність, якою насправді є Бог» [10, с. 304], це означає, що реальність Бога повинна складатися з послідовності переживань.

Чому це важливо? Тому що якщо Бог – це триєдине темпоральне спілкування любові, це означає, що ідеї про Божу простоту, незмінність, безстрашність тощо невірні описують божественну реальність. Як говорить Райс, «тринітарне життя наповнене неймовірним для нас в своєму багатстві, складності та любові досвідом» [10, с. 306].

Схоже, що таке розуміння триєдиного існування Бога має ряд слабкостей. Тут ми згадаємо тільки одне заперечення проти сутнісно темпоральної Трійці. Це заперечення зазвичай

³ Він ці ідеї, в свою чергу, бере у Роберта Дженсона: Robert W. Jenson, *Trine Identity: God According to Gospel* (Philadelphia: Fortress Press, 1982).

висловлюють проти ідеї вічного всесвіту, доводячи, що всесвіт мав початок. Воно стосується неможливості існування нескінченної кількості минулих подій. Перш за все, слід відзначити різницю між потенційною нескінченністю подій і реальною. Наприклад, в майбутньому відбудеться потенційно нескінченне число подій. Зараз це число подій визначене, проте у міру перебігу часу воно зростає, досягаючи нескінченності як ідеальної межі, яка ніколи в реальності досягнута не буде. У реальності кількість подій завжди буде визначеною. Що стосується реального нескінченного числа подій, то ми говоримо про події, які вже відбулися в реальності. Кількість подій не прагне до нескінченності, але реально нескінченна. Чи є логічно можливим існування реального нескінченного числа чого-небудь? Багато філософів відповідають на це питання негативно. Реальна нескінченна кількість чого-небудь абсурдна.

Існує безліч прикладів, які показують абсурдність реальної нескінченності. Тут ми наведемо ілюстрацію, яка називається «готель Гільберта» [2]. Німецький математик Гільберт пропонує нам увияти готель з безліччю зайнятих гостями номерів. Біля стійки з'являється новий гість, проте всі кімнати зайняті. Що ж в цій ситуації робити? Надіслати нового гостя з готелю? Гільберт пропонує інший вихід. Він переміщує гостя, що зупинився в 1-му номері в 2-й номер. Гостя з 2-го номера в номер 3-й і так далі до нескінченності. Що врешті-решт вийде? 1-й номер звільнили для нового гостя, але вся нескінченна кількість гостей все одно помістилися в готелі, тому що в цьому готелі нескінченна кількість кімнат. Але що, якщо у стійки з'явиться нескінченна кількість нових гостей? «Немає проблем», – говорить Гільберт, – Ми перемістимо гостя з 1-го номера в 2-й номер, гостя з 2-го номера в 4-й номер, гостя з 3-го номера в 6-й і так до нескінченності». Зрештою вся нескінченна кількість гостей опиняться в парних номерах, а всі непарні номери виявляться вільними. У цю нескінченну кількість непарних номерів оселиться нескінченна кількість нових гостей. Проблема вирішено! Далі, що станеться, якщо всі гості, які жили в непарних номерах, вирішать виїхати з цього дивного готелю? Випишуться стільки ж людей, скільки і залишаться – нескінченна кількість людей. Але що станеться, якщо випишуться з готелю абсолютно всі гості, крім тих, що живуть в перших трьох номерах? Випишуться стільки ж людей, скільки і в першому випадку, але на цей раз в готелі залишаться нескінченна кількість гостей, але тільки три гостя. Як стає очевидним з цих прикладів, реальна нескінченна кількість чого-небудь є логічно абсурдною ідеєю.

Як це стосується ідеї про сутнісно темпоральну Трійці? Якщо ми постулюємо темпоральність в триєдиному житті Бога, якщо ми стверджуємо, що реальність Бога складається з послідовності дискретних переживань, якщо ми також віримо, що життя Бога не обмежене жодними часовими рамками (Він не має ні початку, ні кінця), з цього випливає, що в житті Бога до сьогоднішнього

моменту існує нескінченна кількість реальних подій – ментальних станів, реляційних переживань тощо. Однак реальна нескінченна кількість чого-небудь, в тому числі і подій в житті Бога, абсурдна. Таким чином, ідея про сутнісно темпоральну Трійцю також є абсурдною.

Як уже було згадано вище, темпоральність Трійці не є необхідною частиною моделі відкритого теїзму. Як пише Алан Рода: «Однак ми не можемо стверджувати – принаймні без подальших аргументів – що відкриті теїсти зобов'язані бути прихильниками божественної сутнісної темпоральності. Тому що не ясно, чому відкриті теїсти не можуть прийняти пропозицію Крейга¹ про те, що Бог є атемпоральним без творіння і темпоральним з моменту творіння» [8].

Отже, Бог представляється відкритими теїстами як той, хто переживає час. Відкриті теїсти є А-теоретиками часу. Темпоральність Бога у відкритій моделі слід розуміти в світлі більш фундаментальної відданості відкритих теїстів реляційному теїзму, згідно з яким Бог створив людей для взаємних відносин любові. Атемпоральний Бог, згідно з відкритими теїстами – це Бог абсолютно незмінний і безпристрасний, отже не здатний на справжні відносини, які передбачають взаємний, а не односторонній вплив.

Список використаних джерел

1. Boethius, 2001. 'Consolation of Philosophy. Translated, with introduction and notes', by Joel C. Relihan, Indianapolis: *Hackett*, xxxiii, 216 p.
2. Craig, William Lane. 'Excursus on Natural Theology (Part 9) / Reasonable Faith', Accessed April 16, 2019. <https://www.reasonablefaith.org/podcasts/defenders-podcast-series-3/s3-excursus-on-natural-theology/excursus-on-natural-theology-part-9/>.
3. 'God, Time, and Eternity. The Coherence of Theism II: Eternity', 2001, Dordrecht: *Springer Science+Business Media*.
4. Helm, Paul. 1997. 'Eternal God: A Study of God without Time', Oxford: *Oxford University Press*.
5. Jenson, Robert W., 1982. 'Triune Identity: God According to Gospel', Philadelphia: *Fortress Press*.
6. Leftow, Brian, 1990. 'Boethius on Eternity', *History of Philosophy Quarterly* 7, no.2, 123–42.
7. Rahner, Karl, 2001. 'The Trinity', London: *Burns & Oates a Continuum imprint Continuum*.
8. Rhoda, Alan R., 2008. 'Generic Open Theism and Some Varieties Thereof', *Religious Studies*, 44, no.02 (June 2): 225–34. <https://doi.org/10.1017/S0034412508009438>.
9. 'The Fivefold Openness of the Future', 2011. In *God in an Open Universe: Science, Metaphysics, and Open Theism*, edited by Dean Zimmerman, Thomas Jay Oord, and William Hasker, 69–93. Eugene: *Pickwick*.
10. Rice, Richard, 2013. 'Trinity, Temporality, and Open Theism', *Models of God and Alternative Ultimate Realities*, no. May: 299–307. https://doi.org/10.1007/978-94-007-5219-1_25.
11. Swinburne, Richard, 2016. 'The Coherence of Theism', Oxford: *Oxford University Press*.
12. Zimmerman, Dean, 2013. 'The Privileged Present: Defending an 'A-Theory' of Time', In *Contemporary Debates in Metaphysics*, edited by Theodore Sider, John Hawthorne, and Dean W. Zimmerman, 211–25, Oxford: *Wiley-Blackwell*.
13. Zimmerman, Dean W., 2005. 'The A-Theory of Time, The B-Theory of Time, and 'Taking Tense Seriously'', *Dialectica* 59, no.4 (December): 401–57. <https://doi.org/10.1111/j.1746-8361.2005.01041.x>.

¹ Вільям Лейн Крейг